

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

Alapkutatások a magyar közegészségügy történetéből

Vezető kutató: dr. Kapronczay Károly

Kutatási időszak: 2005.01.01. – 2008.12.31.

A kutatás célja az volt, hogy a közegészségügy történetére vonatkozó, részben szétszórt, részben fel nem kutatott adatsorokat feltárjuk és összegezzük az 1770 és 1944 közötti korszakra vonatkozóan.

Kezdetben részt vettünk abban a kutatásban, amely az 1770-es Magyarországra alkalmazott bécsi közegészségügyi rendelkezés forrásainak feltárására vonatkozott, s ehhez kapcsolódóan Kapronczay Katalin megtalálta a Magyarországra vonatkozó rendelkezés erdélyi változatát is, amelynek lényegét tanulmányban foglalta össze.

Első célunk az volt, hogy az 1770 és 1876 közötti időszak legfontosabb közegészségügyi adatsorait tisztázzuk egykorú források alapján, évenkénti bontásban. Igyekeztünk visszakeresni a régi rendeleteket, az egyes évekhez kapcsolódó járványügyi utasításokat, kiadványokat (pestis-szabályzatokat, a kolera elleni védekezésre vonatkozó szabályokat stb.), az intézmények megalapítására vonatkozó pontos adatokat, az egykorú periodikák megindulására vonatkozó adatokat, valamint mindazokat a szak és ismeretterjesztő munkákat, amelyek ebben az időszakban jelentek meg Magyarországon (beleértve a felvidéki és erdélyi kiadványokat is). Igyekeztünk tisztázni a himlőoltások magyarországi kezdetét és elterjedését, a sok-sok ellentmondó adatban megpróbáltunk megfelelő eligazodást nyújtani.

Így tehát az első átfogó közegészségügyi rendeletről az első magyarországi közegészségügyi törvényig terjedő időszakból az első nagy kronológiai összefoglaló készült el, különös tekintettel a jogszabályokra, a jogi vitaanyagokra, az intézménytörténetre, a kiadványokra, valamint a Tudományegyetem orvosi karára és a kolozsvári orvosi karra vonatkozóan. Sorra vettük a helytartótanácsi utasításokat, a céhes rendelkezéseket, az orvosképzésre vonatkozó adatokat, a gyógyszerészképzés, sebészképzés és bábaképzés főbb történeti adatsorait, az orvosi oklevelek honosítására, valamint a tisztiorvosokra vonatkozó rendelkezéseket. Figyelemmel kísértük a legfontosabb disszertációkat, amelyek magyar szerzők tollából jelentek meg Magyarországon és külföldön. Különös figyelmet fordítottunk a közegészségügyhöz kapcsolódó tankönyvirodalomra, valamint a közoktatáshoz és a lakosság egészéhez kapcsolódó helyi közegészségügyi rendelkezésekre. Tárgyaljuk a gyógyvizek feltárására vonatkozó tudósi munkákat is.

Magyar szerzők idegen nyelven és magyar nyelven megjelent munkáit egyaránt igyekeztünk feltárni a fenti korszakban, egyen utaltunk az ebben az időszakban megjelent szaklapok legfontosabb közegészségügyi cikkeire is. Megpróbáltuk feltárni azt, hogy az egyes szerzetesrendek kezelésében hogyan jöttek létre gyógyító intézmények. Felkutattuk azokat a legfontosabb adatokat, amelyek a vízhálózat és a csatornahálózatok kiépítésére vonatkoztak. Utaltunk az orvosi rendészetre vonatkozó legfontosabb kiadványokra is. A vármegyei főorvosok jegyzékét ugyanúgy összeállítottuk, mint az erdélyi kir. főorvosok (protomedicusok) névsorát. Utalunk az állatgyógyászat legfontosabb változásaira is, és az oktatást és kutatást segítő tanszékek kialakulására, valamint az általuk kiadott legfontosabb kiadványokra. A gyógypedagógia, köztük a vakokat oktató intézetek kialakulását is megpróbáltuk bemutatni, beleértve a legkorábbi tankönyveket is.

Összeállításunk pótolja azt a hiányt, amelyre a számosan rámutattak, nevezetesen, hogy az MTA égisze alatt megjelent „Magyar történelmi kronológia” nagyon kevés adatot közöl a közegészségügyre vonatkozóan. A tervezett új kronológiába adatsoraink beemelhetők.

Kutatásunk második szakaszában néhány fontos témakört dolgoztunk fel az 1848-49-es időszak közegészségügyéről, elemezvén az 1848-ban kiadott, s az álladalmi orvosi és közegészségi ügy rendezéséről szóló tervezetet. Ugyancsak elemeztük a betegápolásügy helyzetét a magyar szabadságharc idején. Varga Lajos kollégánk korábbi, részben kéziratot kutatásai nyomán mutatjuk be az 1868-ban létrejött Országos Közegészségi Tanácsot.

Kutatásunk harmadik szakaszában közegészségügyünk általános törvénykezési, szervezési és szervezeti kérdéseit kutattuk az 1876 és 1924 közötti időszakban, bemutatván magát az 1876. évi XIV. törvénycikket is, s az azt kiegészítő jogi munkálatokat. Itt is utalunk Varga Lajos egykorú kutatásaira. Az Országos Közegészségi Tanács 1874-es javaslatait szintén összegezzük. Fodor József egykorú iratai alapján pedig bemutatjuk, hogy milyen elgondolások alapján jött létre 1874-ben az egyetemi közegészségtani tanszék és központi észlelde.

Az 1876-ban közreadott közegészségügyi törvény előzményeinek felkutatásához kapcsolódóan elsőként dolgoztuk fel a magyar kir. budapesti orvosegylet 1876. januári véleményét a közegészségügy rendezéséről szóló törvény tervezetéhez. Ez a vélemény eddig csak kéziratban volt kutatható, most azonban közreadtuk nyomtatott formában is.

Összegeztük az 1868 és 1924 között alapított közegészségügyi szervezeteket, intézményeket, egyesületeket, s ezek közül részletesen bemutattuk az Országos Közegészségi Tanács 1876-tól kezdődően. Kapronczay Katalin összegezte az orvosok érdekvédelmi törekvéseit az 1874-ben létrejött Budapesti Orvosi Kör megalakulásától kezdődően az 1897-es Országos Orvosszövetségig terjedő időszakban. Itt is mindenben az egykorú forrásokra építettük mondandónkat.

A vizsgált korszakban több közegészségügyi kongresszus is megrendezésre került, az első országos kongresszus 1885-ben, az első budapesti nemzetközi pedig 1894-ben. A millennium tiszteletére 1896-ban szerveztek közegészségi kongresszust, három évvel később pedig a nemzetközi gyermekvédő kongresszus résztvevőit fogadták Budapesten.

Az 1876 és 1924 közötti időszakra vonatkozó kutatásainkat egy nagy összegző bibliográfiával zártuk, amely évek szerinti bontásban mutatja be azokat a műveket, amelyek segítségével a közegészségügy magyarországi történetének egyes fejezetei kutathatók. Ide tartoznak a közegészségügyi rendeleteket bemutató munkák, a közegészségügyi statisztikák, a népegészségtani tankönyvek, a közegészségügyi kongresszusok anyagai, az egészségtani kutatásokat összegző művek, az ország gyógyvizeire vonatkozó kézikönyvek, a járványtani munkák, a közegészségügyi rendszetre vonatkozó kiadványok, valamint a biztosításügyi művek. Itt szerepelnek azok a javaslatok amelyek a közegészségügy egyes témakörének jobb megoldása érdekében születtek, s amelyeket vitaanyagul adtak közre a szakemberek. A kötetek összeállításakor figyelemmel voltunk a vízvezetékekre és a csatornázásokra vonatkozó korai kiadványokra is. Külön kiemeltük a közegészségügyi közigazgatás témakörében, valamint a mentésügyben megjelent munkákat.

Ez az időszak már a balneológia modern korszakának tekinthető, így az e témakörben megjelent szakkönyveket is igyekeztünk minél teljesebben felkutatni. Feltártuk a betegápolás témakörében megjelent legfontosabb egykorú összefoglalókat is. több helyen is kitértünk azokra az állategészségügyi rendelkezéseket bemutató kötetekre, amelyek a humán gyógyításhoz, illetve a járványügyhöz is kapcsolódnak.

Ennek a korszaknak komoly problémája volt a trachoma elleni küzdelem, az ehhez kapcsolódó publikációkat is felkutattuk, akárcsak a tbc-elleni küzdelemre vonatkozó korai munkákat. A vasúti egészségügy témakörében is ekkor jelentek meg az alapvető összefoglalók, ezeket is visszakerestük gyűjteményekben. A közegészségügy legnevesebb szakértőinek munkáit sorra bemutattuk, gondolunk itt Markusovszky Lajos, Fodor József, Csatáry (Grósz) Lajos, Babarczi-Schwartzter Ottó, Rigler Gusztáv, Gerlóczy Zsigmond, Szántó Menyhért, Korányi Sándor, Tóth Lajos, Győry Tibor, Juba Adolf, Liebermann Leó és mások munkáira.

Ebben a témakörben ez az első átfogó szakbibliográfia, a korábbi kiadványok ilyen részletes és az eredeti művek pontos könyvészeti adatait magában foglaló összeállításokat nem tartalmaztak. Igyekeztünk a Nemzeti Könyvtár állományában visszakeresni a problematikus műveket, hogy minél pontosabb leírásokat adhassunk

közre az egykorú munkákról, amelyek minden későbbi kutatásnál elsőfokú forrásként használhatók majd.

Kutatásunk negyedik szakaszában közegészségügyünk általános törvénykezési, szervezési és szervezeti kérdéseit kutattuk az 1925 és 1944 közötti időszakban, különös tekintettel az Országos Közegészségügyi Intézetre, mely utóbbi esetében a legfontosabb történeti adatsorok feltárását Birtalan Győző kollégánknak köszönhetjük. Ő tisztázta Johan Béla egykori szerepét és sokak által jogtalanul bírált munkásságát is. Az Intézet fontos eredményeket ért el a tbc elleni küzdelemben, a fertőző betegségek megelőzésében, a tifusz megelőzésében, a nemi betegségek elleni harcban, a parazitológiai kérések megválaszolásában, a maláriával kapcsolatos felvilágosító munkában, az iskolaegészségügy területén, a táplálkozás-egészségügyben, az építés-egészségügyben, a városok és falvak jó minőségű ivóvízzel történő ellátásában, és a központi gyógyszerellenőrzésben.

Igyekeztünk feltárni, hogy melyek voltak az 1925 és 1944 között alapított legfontosabb közegészségügyi szervezetek, intézmények és egyesületek, továbbá hogy egyetemeinken mikor és kiknek az irányításával jött léte és működött közegészségtani tanszék az 1944 előtti évtizedekben., Ennek az időszaknak a közegészségügyi kongresszusait is áttekintettük, köztük az 1926-os két országos kongresszusét, az ifjúsági vöröskereszt 1927-es pedagógiai kongresszusáét, és az 1938-as első hazai sportorvosi kongresszus munkálatait. Az 1925 és 1944 közötti időszak közegészségügyi törvényeit is sorra feldolgoztuk, s ezek legfontosabbjait részleteiben is közreadtuk. Ezek sorában rendkívül fontos az orvosi kamarára vonatkozó törvény, majd az 1942-es törvény, amely újra szabályozta a városi és községi orvosok jogkörét. 1936-ban a hatósági orvosi szolgálatról készült egy újabb, részletes törvénykezés, s ettől kezdődően már sorra bocsátották ki a hadrakelt seregek sebesültjeire vonatkozó nemzetközi törvényekhez való magyar csatlakozásról szóló törvénycikkeket.

Az 1925 és 1944 közötti időszak közegészségügyére vonatkozó egykorú kiadványokat szintén felkutattuk, s éves bontásban közreadtuk. Itt is utalunk az egyes rendelet-sorokra, az intézmények történeti köteteire, valamint a közegészségügy egyes fejezeteihez kapcsolódó szakmunkákra és tudományos

ismeretterjesztő kiadványokra. Kitérünk a legfontosabb állatorvosi rendelkezésekre is, valamint az egészségügyi statisztikákra, s a katonai egészségügyi kérdésekre is (utóbbi témakörben a korábbi korszakban nagyon kevés kiadvány jelent meg, ezekben az években sajnos egyre több). Új témakörként jelentkezik a sportorvoslás kérdésköre is, ezek legfontosabb kiadványait éppúgy felkutattuk, mint az iskolaorvosi szolgálatra vonatkozó munkákat. Az Országos Közegészségügyi Intézetnek köszönhetően több alaplí is megjelent a magyar falu egészségvédelme témakörében, az 1925 előtti időszakban ilyen jellegű munkákkal alig találkoztunk. A szegénygondozás terén is számos értékes kézikönyv látott napvilágot, akárcsak a munkásbiztosítás és általában a társadalombiztosítás kérdéskörében. Új fogalomként jelentkezik a preventív egészségtan is. Több kötet jelenik meg a Népegészségügyi Múzeum munkájáról is. Önálló kötetek foglalkoznak a családvédelemmel. Az ipari egészségügy témakörében a XVIII. századtól kezdődően jelennek meg munkák Magyarországon, a nagy összefoglaló kézikönyvek azonban az 1925 és 1944 közötti időszakban kerülnek ki a sajtó alól. Itt már az egyes foglalkozások egészségügyéhez is kapcsolódnak önálló kiadványok, ilyen a szerelőipar, a cipészipar, vagy a grafikai ipar egészségügye, amelyekről mind-mind önálló kötetek íródnak. Magáról a munkaegészségtanról egy több mint 300 oldalas monográfia is napvilágot lát (1944-ben). Több kötet készül a mentőegyesületekről, s általában az elsősegélyről, a mentés fontosságáról, s megjelennek az első légmentelmi egészségügyi kiadványok is. a korábbi korszakhoz képest kevesebb munka jelenik meg a balneológia témakörében, viszont egyre több az egyéni higiéné és a környezeti higiéné kérdéskörében. Ekkor készülnek az első nagyobb munkák a kereskedelem egészségügye témakörében. Az I. világháborútól kezdődően jelennek meg munkák a hadigondozásról és az ahhoz kapcsolódó közegészségügyi kérdésekről. Ebben a korszakban is gond az alkoholizmus, amelyet jó néhány szakkönyvben tárgyalnak.

*

Ötödik nagy kutatási témánk a fentiekben összegzett problémakörök egyes szakágak szerinti bemutatása, különös tekintettel az 1876 és 1944 közötti időszakra. Ide tartozik a kórházügy, járványügy, településegészségügy, ápolásügy, mentésügy, orvosi érdekvédelem, biztosításügy, ipar- és munkaegészségügy, anya- és csecsemővédelem, iskolaegészségügy, fürdőügy, állategészségügy, élelmiszer-higiéné, valamint a sportegészségügy és néhány hasonló kérdéskör. Igyekeztünk felkutatni a témakörhöz kapcsolódó törvényeket és rendeleteket, valamint a kéziratban maradt tervezeteket, összegzéseket.

Az utóbbiak között említhetők a Morbus hungaricusra vonatkozó kutatások, a himlőoltás magyarországi témakörében végzett vizsgálódások, nagy mennyiségű katonaeegészségügyi irat maradt fenn, s ugyanez mondható az ipar- és munkaegészségügyről, az anya- és csecsemővédelemről, az iskolaegészségügyről, a gyógyvizekre vonatkozó irodalomról, valamint állategészségügyi kérdésekről.

Az 1876 előtti időszak kronológiájában igyekeztünk utalni a főbb eseményekre, amelyek sorában a nagyobb törvényi szabályozásokra csak 1876 után került sor. Minden egyes fejezetnél megpróbáltuk megtalálni azokat a kulcsfontosságú személyiségeket, akik meghatározóak voltak egy adott témakör egészségügyi kérdései kialakításában, gondolunk pl. a fürdőügy esetében Chyzer Kornél munkásságára, a vasútegészségügynél Csatáry (Grósz) Lajos törvényelőkészítő munkásságára, az állategészségügynél Hutýra Ferenc, Marek Ferenc munkásságára, az iskolaegészségügynél Fodor József tevékenységére, s több személyt is igyekeztünk kiemelni a járványügy kérdéskörében, a katonaeegészségügy, biztosításügy és a munkaegészségügy területén. Külön is feldolgoztuk Fodor József és Rózsahegyi Aladár levelezését, amely témakörünk szempontjából mindenképpen fontos, s utalunk Fáy Aladárnak a tbc elleni küzdelemben betöltött szerepére, továbbá több személyre, akik a mentéstörténet területén végeztek maradandó értékű munkát.

A fentiekben tárgyalt témakörök közül az elsőt, az 1770-es bécsi rendelkezést Balázs Péter kollégánkkal együtt egy kétkötetes munkában mutattuk be, amelyben Kapronczay Károly és Kapronczay Katalin is egy-egy fejezetet készített, s mindkét fejezetnél feltüntettük a kutatás OTKA-számát.

Saját kutatásunkat további két kötetben összegeztük (mindkettőben szerepel a kutatás OTKA-száma, a műveket 2008-ban adtuk nyomdába), amelyek közül az elsőben az általános történetet, a jogalkotást, az intézménytörténeteket és a témakör legfontosabb szakirodalmi forrásait tárgyaltuk egy nagy kronológiai bevezetővel, a másodikban a közegészségügy egyes szakágazatainak legfontosabb történeti adatsorait igyekeztünk feltárni, itt is utalván az egykorú kutatási eredményekre és a legfontosabb kéziratokra.

Kutatásunk legfontosabb eredményeit egy, erre a célra összeállított internetes honlapon is közreadtuk, elsősorban azért, hogy a közegészségügy történetét kötelezően választható tantárgyként tanulók annak legfontosabb adatsorait megismerhessék. A későbbiekben igyekszünk majd újabb kutatási anyagokkal kiegészíteni az eddig felkutatott és közzétett anyagokat. A honlap elérhetősége: www.mot.tudomanytortenet.hu

Kutatásunkban segítségünkre volt Kapronczay Katalin és Magyar László András, a honlap anyagának összeállításában Schultheisz Emil és Birtalan Győző bocsátotta rendelkezésünkre eddigi kutatási anyagait, s sokat segített az anyag teljessé tételében Karasszon Dénes, Grabarits István, Honti József és Debrődi Gábor is.

Kutatási eredményeink lehetséges hasznosítása: az orvosegyetemeken és az egészségügyi főiskolákon folyó közegészségügyi oktatás keretében helyet kapott a közegészségügy, s azon belül a magyar közegészségügy történetét bemutató tantárgy is, amelynek eddig összefoglaló kézikönyve nem volt. Kutatásunk, részben annak nyomtatott változata, részben pedig annak internetes feldolgozása komoly segítséget ad e tantárgy oktatásához, a hallgatóknak pedig ahhoz, hogy egy választandó témakörben megfelelő szakirodalmi forrásokra épített házi dolgozatot készítsenek. Az eddigi visszajelzések szerint anyagainkat jól tudják használni a hallgatók.

A másik terület a doktoranduszok képzések. Többen foglalkoznak a művelődéstörténeti és orvostörténeti doktori iskolákon a magyar közegészségügy történetéhez is kapcsolódó kérdések kutatásával, s munkájukhoz hasznos alapot ad az általunk feldolgozott anyag. Igyekeztünk minden témakör legfontosabb, s máig használható szakirodalmi forrásait feltárni, így mindenki számára lehetőség nyílik az egykorú források megkeresésére és használatára. Ezt kutatásunk fontos eredményének tartjuk.

A közegészségügy múltjával foglalkozók most hozzájuthatnak a törvényi szabályozásokat magukban foglaló leírásokhoz is, amelyek a korábbi felsőoktatási jegyzetekben csak nagyon tömören, kivonatossan szerepeltek.